

Üniversitesi'nden ayrılarak Dimaşk'a döndü. Hayatının son beş yılını eser telifiyle geçiren Efgânî Mekke'de vefat etti ve Ma'lât Kabristanı'na defnedildi.

Arap grameri öğretiminde yenilikten yana olan, gramer kurallarının sebep ve hikmetlerini açıklayıcı kısımların hafifletilmesini savunan Efgânî'nin eserleri son derece yalın bir öğretim üslubu taşır. 1960'tan itibaren el-Mecmau'l-ilmiyyü'l-İrâkî, 1970'ten itibaren Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye (Kahire) üyesi olarak görev yapan Efgânî uluslararası birçok ilmî toplantıda Suriye Üniversitesi'ni temsil etmiştir. Bunlar arasında filozof Ya'kûb b. İshak el-Kindî (Bağdat 1962), İbn Hazm ve Arap şiiri (Kurtuba 1962), İbn Manzûr (Tunus 1972) sempoziumları anılabilir.

Eserleri. Telifleri: *Esvâku'l-ʿArab fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm* (Dimaşk 1936, 1937, 1960; Kahire 1993; Küveyt 1996); *İbn Hazm el-Endelûsî ve Risâletühû fi'l-Mufâdâle beyne's-şahâbe* (Dimaşk 1940; Beyrut 1969); *el-İslâm ve'l-me'r'e* (Dimaşk 1945; Beyrut 1964); *ʿÂişe ve's-siyâse* (Kahire 1947, 1957; Beyrut 1971); *Fî usûli'n-naḥv* (Dimaşk 1951; Beyrut 1957, 1964, 1987); *Müzekkirât fi kavâ'idil-lugâti'l-Arabiyye* (Dimaşk 1955, 1963, 1964, 1966); *Hâdirü'l-lugâti'l-Arabiyye fi's-Şâm ve'l-Kâhire* (Kahire 1962; Dimaşk 1971, 1978); *Naẓarât fi'l-luġa (Naẓariyyetü'l-luġa) ʿinde İbn Hazm* (Dimaşk 1963; Beyrut 1969); *Nâbiġatü's-şark es-Seyyid Cemâlüddin el-Efgânî* (Kahire 1967); *Min târihi'n-naḥv* (Beyrut 1968, 1978); *Şeyhülislâm ʿAbdullah el-Enşârî el-Herevî (396-481) mebdâi'ühû ve ârâ'ühû'l-kelâmiyye ve'r-rûhiyye* (kelâm ve felsefede doktora tezi, Kahire 1968); *el-Mûcez fi kavâ'idil-lugâti'l-Arabiyye ve şevâhidihâ* (Beyrut 1969, 1981; eser *Kitâbün li'l-Kavâ'idil-Arabiyye naḥviḥâ ve şarfiḥâ ve imlâ'ihâ* adıyla da yayımlanmıştır, Beyrut 1970); *Takrîr ʿan aġlâti'l-Müncid* (Dimaşk 1969).

Neşirleri: *Zerkeşî, el-İcâbe li-îrâdi me's-tedrekethü ʿÂişe ʿale's-şahâbe* (Dimaşk 1358/1939; Beyrut 1970, 1985); *Zehebî, Cüzʿan min Kitâbi Siyeri aʿlâmi'n-nübelaʿ* (Hz. Âişe [Dimaşk 1945] ve İbn Hazm [Beyrut 1941, 1969] ile ilgili bölümler); *Kâdî Abdülcebâr el-Havlânî, Târihu Dâreyyâ ve men nezele bihâ mine's-şahâbe ve't-tâbiʿîn ve tâbiʿi't-tâbiʿîn* (Dimaşk 1949; Beyrut, ts.); *Kemâleddin el-Enbârî, er-Risâletân li'bni'l-Enbârî: el-İġrâb fi cedeli'l-îrâb ve Lümaʿu'l-edile* (Dimaşk 1957; Beyrut 1971); *Ebû Nasr el-Fârikî, el-İfsâḥ fi şerhi ebyâtın müş-*

kileti'l-îrâb (Dimaşk 1958; Bingazi 1974; Beyrut 1980; eser önce dış kapağında Rum-mânî'ye ait olarak *Tevcihü ʿîrâbi ebyât mül-gazeti'l-îrâb* başlığıyla ve iç kapakta yanlış düzeltilip Fârikî adına *Şerhu'l-eb-yâti'l-müşkileti'l-îrâb* adıyla yayımlanmış [Dimaşk 1958], daha sonra *el-İfsâḥ fi şerhi ebyâtın müşkileti'l-îrâb* ismiyle baskıları yapılmıştır [Bingazi 1394]); *İbn Hazm, Mûlahḥaṣu ibtâli'l-kıyâs ve'r-reʿy ve'l-is-tihâsân ve't-taklîd ve't-taʿlîl* (Dimaşk 1960; Beyrut 1969); *Ebû Zûr'a İbn Zencele, el-Ḥucce fi'l-kurâʾâtis-sebʿ* (Bingazi 1974; Beyrut 1998).

Efgânî'nin bunların dışında *Menhecü'l-kavâ'idil-Arabiyye ve Muʿâviye fi'l-esâtîr* gibi eserleri de vardır. Çeşitli dergilerde yayımlanmış çok sayıda makale, araştırma yazısı ve radyo konuşmaları arasında Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'in müntesibi olduğu Şazeliyye tarikatı şeyhi Mahmûd Ebû's-Şâmât el-Hanefî ed-Dimaşkî'ye yazdığı ve hilâfetten hal'edilme sebeplerini açıkladığı mektubu "Risâletü's-Sultân ʿAbdülhamid es-Şânî", "Târîhun müfteran li's-Sultân ʿAbdülhamid", "Aġlâtu'l-Müncid ve'l-Müncidil-ebcedî", "et-Terbiye ʿinde İbn Hazm", "en-Nebiyyü ve'l-etfâl", "Dinü'l-Mütenebbî", "Ḥavle nübüvveti'l-Mütenebbî", "el-Câhiz ve's-siyâse", "İbn Hazm el-İmâmü'l-Muḥib", "Muʿâviye beyne yedey ʿÂişe", "İnşâfen li-Tâhâ Hüseyin" adlı yazıları sayılabilir (Mâzin el-Mübârek, s. 109-128; Yûsuf Abdullah el-Cevârine, sy. 92 [1424/2003], s. 32-35). Efgânî'nin öğrencisi Mâzin el-Mübârek onun hakkında bir eser kaleme almıştır (bk. bibl.). Ayrıca Yûsuf es-Saydâvî, Yûsuf Abdullah el-Cevârine, Mahmûd Fâhûrî, M. Rıdvân ed-Dâye, Abdülilâh Nebhân, Cümâne Tâhâ, Ahmed Azûz, Mahmûd el-Arnaût, Nizâr Abâza, İbrâhim M. Abdullah, Riyâz Abdülhamid Murad ve Eymen eş-Şevvâ tarafından Efgânî'nin çeşitli yönlerini ve onunla yaşanmış hâtıraları ele alan makaleler yayımlanmıştır (makaleler için bk. *et-Türâşü'l-Arabî*, sy. 92 [1424/2003], s. 23-158).

BİBLİYOGRAFYA :

Mahmûd M. Tanâhî, *Medḥal ilâ târihi neşri't-türâşil-Arabî*, Kahire 1405/1984, s. 187; Abdülkâdir Ayyâş, *Muʿcemü'l-muʿellifine's-Sûriyyîn fi'l-karni'l-işrin*, Dimaşk 1405/1985, s. 37-38; Abdülazîz el-Ḥatib el-Hasenî, *Gurerü's-Şâm*, Dimaşk 1417/1996, II, 925-926; Nizâr Abâza – M. Riyâz el-Mâlih, *İtmâmü'l-Aʿlâm*, Beyrut 1999, s. 109-110; Mâzin el-Mübârek, *Saʿid el-Efgânî: Ḥamîlû livâʿi'l-Arabiyye ve üstâzû esâtîziḥâ*, Dimaşk 1423/2002, tür.yer.; Yûsuf Abdullah el-Cevârine, "Saʿid el-Efgânî: Meşâdir uḥrâ", *et-Türâşü'l-Arabî*, sy. 92, Dimaşk 1424/2003, s. 28-35; Mahmûd Cebr er-Rebdâvî, "el-Efgânî (Saʿid)", *el-Meusuʿatü'l-Arabiyye*, Dimaşk 2000, II, 924-925.

İSMAİL DURMUŞ

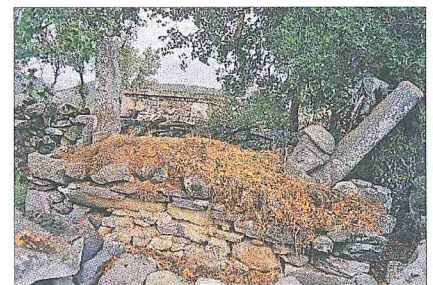
SAİD EMRE

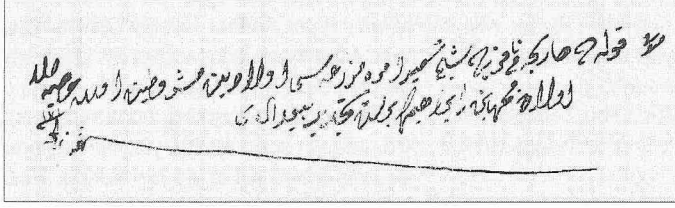
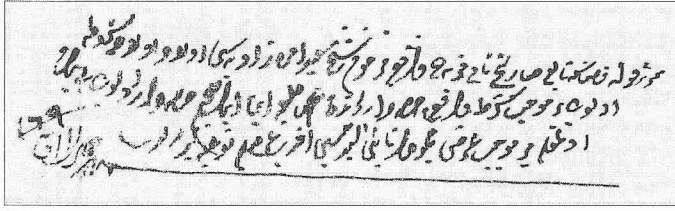
(VIII./XIV. yüzyıl)

Hacı Bektâş-ı Velî'ye mensup
sûfî ve şair.

Hayatı hakkında bilgiler geniş ölçüde *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî'ye* dayanmaktadır. *Menâkıb*'a göre asıl adı Molla Sâdeddin olan Said Emre, Hacı Bektâş-ı Velî ile Yûnus Emre'nin yaşadığı dönemde, yani XIII. yüzyılın sonu ile XIV. yüzyılın başında yaşamış, aslen Aksaraylı bir âlimdir. Hacı Bektâş-ı Velî'yi tanımadan önce, Aksaray'da 400 talebeye ders okutur, her yıl bu talebelerinden bazılarıyla Kayseri'de bir ereni ziyarete giderdi. Bu seyahatlerden birinde tanıdığı Hacı Bektâş-ı Velî'ye önce karşı çıkmışsa da daha sonra kerametlerinden etkilenip ona intisap etmiş ve on sekiz yıl hizmetinde kalmıştır. Bu dönemde Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Maḳâlât*'ını da Türkçe'ye tercüme etmiştir (s. 55-63). Manzum *Vilâyetnâme*'de bu bilgilere ek olarak onun Hacı Bektâş-ı Velî tarafından İç-il (İçel) bölgesine gönderildiği kaydedilmektedir. Bir beytinden de (Zihî hil'at zihî devlet zihî atâ zihî rahmet / Saʿid eydür yüz bin minnet Hacım bana benem dedi) onun Hacı Bektâş'ın ölümünden sonra halifesi Hacım Sultan'a intisap ettiği anlaşılmaktadır. Said Emre, bu dönemde Hacım Sultan'ın faaliyetlerini sürdürdüğü Batı Anadolu'ya, özellikle Karahisar, Sandıklı, Susuz, Uşak, Şeyhlü ve Seyitgazi'yi içine alan ve o devirde Germiyan ili denilen bölgeye gitmiş olmalıdır. Nitekim onun hayatının bu dönemini Germiyan bölgesinde geçirmiş olduğunu arşiv belgeleri desteklemektedir. Hacım Sultan'ın Uşak'taki zâviyesinin yaklaşık 100 km. batısında, bugün Manisa'nın Kula ilçesine bağlı Sarnıç köyünde Said Emre adına bir zâviye açılmış olduğu

Said Emre'nin Kula'ya bağlı Sarnıç köyündeki mezarı

Seyh Said Emre
Zâviyesi
zâviyedarlık
beratı hurufat
kayıtları
(VGMA,
Hurûfât
Defteri,
nr. 1110, s. 94/1)

belgelere yansımıştır. Ancak bu zâviyenin vakfı senedi bulunamadığından kuruluş tarihi ve fizikî özellikleri tesbit edilememiştir. Arşiv belgelerinde Said Emre'nin adının XV. yüzyıl sonundan itibaren geçmiş olması zâviyenin bölgenin fethi sürecinde kurulmuş olduğunu düşündürmektedir. XVI. yüzyıldan itibaren bu zâviyeye ait görrev tevcihat beratları ile muhasebe kayıtlarının tutulduğu ve Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Nitekim ilki II. Bayezid devrinde (1481-1512) tutulan *Kütahya Mufasssal Tahrîr Defteri*'ne, 30 dönümlük bir arazinin Said'in evlâtlarının tasarrufunda olduğu kaydedilmiş, 1755 yılına ait bir hurufat defteri kaydına göre bu arazi, Said Emre Zâviyesi Vakfı'na dönüşmüş, vakfın gelirleri de gelip geçene yemek yedirmek şartıyla Said'in evlâtlarının tasarrufuna bırakılmıştır. Zâviyenin 1864 yılından itibaren üç hisse olarak yönetilmeye başladığı ve bu hisselerden birinin 1893 yılında evlâtlardan Mustafa Halife'ye geçtiği kayıtlara yansımıştır. 1909 yılı Evkâf-ı Hümayun Nezâreti bütçesi mazbatasında vakfın 1383 kuruş, 20 para geliri olduğu kayıtlıdır. Zâviyeden günümüze sadece Said Emre'ye ait olduğuna inanılan bir mezar intikal etmiştir. Bu mezar etrafında yörede bazı menkıbeler anlatılmaktadır. Manzum *Vilâyet-nâme*'de geçen bir rivayete göre Said Emre, Hacı Bektâş-ı Velî'nin emriyle gittiği İç'il'e yerleşmiş ve orada vefat etmiş, mezarı Karamanoğulları'ndan biri tarafından ihya edilip ziyaretgâh haline getirilmiştir. Bugün Mersin'in Mut ilçesine bağlı Hacısait köyünde ona ait olduğu iddia edilen bir mezar bulunmaktadır. Ancak çeşitli arşiv belgeleri onun mezarının Kula'nın Sarnıç köyünde olduğu görüşünü desteklemektedir (bk. Alkan, sy. 38 [2006], s. 32-34).

Said Emre'nin *Maḳālât*'ta ve *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî*'de birkaç şiiriyle Yûnus Emre'nin doksan sekiz adet şiirini ihtiva eden Hellmut Ritter'e ait cönkte on beş şiiri bulunmaktadır. Bu şiirleri Abdül-baki Gölpinarlı *Yûnus Emre ve Tasavvuf* adlı kitabında yayımlamıştır (s. 280-294). *Menâkıb*'da onun "muteber bir divanı" olduğundan bahsedilmektedir. Yûnus Emre'nin en yakın takipçisi olan Said Emre'nin Yûnus'un şiirlerine nazîreler yazdığı, bazı şiirlerinin onun şiirleriyle karıştırıldığı görülmektedir. *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî*'de Said Emre'nin Hacı Bektâş'ın *Maḳālât*'ını tercüme ettiği söylenmekteyse de (s. 62) elde mevcut *Maḳālât* tercümesi nüshalarının (bu nüshalar için bk. *Maḳālât*, neşredenin girişi, s. XLVI-XLVIII) ona ait olduğu kesin değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *TD*, nr. 45, s. 199-200; nr. 49, s. 554; nr. 387, s. 270; nr. 398, s. 15; nr. 438, s. 124; BA, *Evkaf*, nr. 530, s. 4; TK, *TD*, nr. 48, s. 42^a; nr. 128, s. 779; TK, *Evkaf Defteri*, nr. 560, s. 181^b-190^b; VGMA, *Hurûfât Defteri*, nr. 1110, s. 94/1, 2; nr. 1119, s. 216; nr. 1121, s. 21; nr. 1128, s. 123; nr. 1139, s. 174; nr. 1157, s. 82; *Manisa Şer'iyye Sicilleri*, Milli Kütüphane, nr. 376, s. 192; "H. 721/M. 1321, Germiyanoglu Yakup Bey İbn Mehmed Bey Vakfiyesi", *Mücedded Anadolu Defteri*, VGMA, nr. 592, s. 139/116; *Evkâf-ı Hümayun Nezâretinin 327 Senesi Bütçesine Merbût Esbâb-ı Mücebe Mazbatası*, İstanbul 1327, s. 187, 225-226; Hacı Bektâş-ı Velî, *Maḳālât* (nşr. Esad Coşan), İstanbul, ts. (Seha Neşriyat), neşredenin girişi, s. XLVI-XLVIII; *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî: Vilâyetnâme* (haz. Abdülbâki Gölpinarlı), İstanbul 1958, s. 55-64; ayrıca bk. hazırlayanın açıklamaları, s. 124-125; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* (haz. Orhan F. Köprülü – Nermin Pekin), İstanbul 1981, s. 347-348; a.mlf., "Said Emre", *HM*, sy. 42 (1927); Abdülbâki Gölpinarlı, *Yûnus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul 1961, s. 204-207, 280-294; Mustafa Alkan, "Germiyan İlinde Bir Süfi: Said Emre (Zâviyesi, Mezarı, Şiirleri ve Menkıbeleri)", *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi*, sy. 38, Ankara 2006, s. 25-47.

MUSTAFA ALKAN

SAİD el-ENDELÜSÎ

(صاعد الأندلسي)

Ebü'l-Kâsım Saîd b. Ahmed
b. Abdîrrahmân el-Endelûsî
el-Kurtubî et-Tuleytîlî
(ö. 462/1070)

Endülüs'lü kadî, tarihçi, matematikçi ve astronomi bilgini.

420'de (1029) Meriye (Almaria) şehrinde doğdu. Dedesi Abdurrahman b. Muhammed b. Saîd, Şüzûne (Sdone) kadısı idi. Meriye'de temel eğitimi aldıktan sonra Kurtuba'ya (Cordoba) giderek akfî ve naklî ilimlerde dönemin önde gelen âlimlerinden ders gördü; bu sırada İbn Hazm'ı tanıma imkânı buldu. Onunla ilişkisini kendisi Kurtuba'dan ayrıldıktan sonra mektuplaşmak suretiyle devam ettirdi (*et-Ta'rîf bi-ṭabaḳāti'l-ümem*, s. 259). İbnü'l-Vakfî diye tanınan Ebü'l-Velîd Hişâm b. Ahmed el-Kinânî'den yararlanmak için 438'de (1046-47) Tuleytula'ya (Toledo) gitti; hocası vefat edinceye kadar yirmi iki yıl onun yanında kaldı. "İlim deryası, ahlâk ve fazilet timsali" diye söz ettiği hocasından matematik, astronomi ve mantık yanında fıkıh, hadis, kelâm, dil ve edebiyat dersleri aldığı anlaşılmaktadır (a.g.e., s. 254). Saîd'in bu şehirde tanıdığı, astronomi ve kozmografyaya dair kendisinden çok şey öğrendiğini söylediği diğer bir âlim de Ebü İshak b. İbrâhim b. Eyyûb b. İdrîs et-Tûcîbî'dir. Endülüs'ün çeşitli bölgelerine yaptığı seyahatlerde görüşme imkânı bulduğu ilim adamları hakkında kültür tarihi açısından çok değerli bilgiler veren Saîd hayatının sonlarına doğru Tuleytula kadısı oldu. Bu sebeple kaynaklar ondan genellikle Kâdî Saîd diye söz etmektedir. Tuleytula'da kurduğu rasathânedeki gözlem yaparken müslüman ve yahudi bilginlerin katkılarından da yararlanmıştı.

Eserleri. *Kitâbü't-Ta'rîf bi-ṭabaḳāti'l-ümem*. Kısaca *Ṭabaḳâtü'l-ümem* diye bilinen eseri müellif ölümünden iki yıl önce kaleme almıştır. Dört bab ve on fasıl halinde düzenlenen, insan topluluklarını ırk, dil, din, kültür ve bilimsel gelişmeye katkıları açısından sınıflandıran eser özellikle Endülüs'ün bilim ve düşünce tarihi için temel kaynaklardan biridir. İnsan topluluklarının millet haline gelmesinde en önemli unsurun dil birliği olduğuna dikkat çeken Kâdî Saîd diğer unsurların bu temele dayandığını söyler. Ona göre İlkçağ'da dünya üzerinde yedi millet yaşamaktaydı; bunlar Persler, Kaldeliler, Yunanlılar, Mısırlılar